

Чепурна З. В.,
старший викладач кафедри теорії, практики
та перекладу німецької мови
Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського

ВЛАСНА НАЗВА ЯК СКЛАДНИК НІМЕЦЬКОГО ОНОМАСТИЧНОГО ЛЕКСИКОНУ

Анотація. У статті розглядається основний об'єкт лексико-семантичної системи мови – слово як сукупність лексико-семантичних варіантів в їхніх смислових зв'язках і відношеннях між собою. Слово виступає в мові як лексико-семантична одиниця. Аналіз семантичного аспекту мовного знака не як ізольованої одиниці, а як тісно пов'язаної з іншими одиницями лексико-семантичної системи, дозволяє більш повно виявити характер взаємовідношень семантичних компонентів значень кожної одиниці, а також визначити її місце в лексико-семантичній системі мови. У статті представлено загальну характеристику власних назв з точки зору деяких лінгвістів, зацентровано увагу на особливостях вживання антропонімів як однієї з категорій власних назв та більш детально розглянуто явище псевдонімії.

Ключові слова: власна назва, семіологічна функція, онім, апелятив, дейктичні слова, конотація.

Постановка проблеми. Надзвичайну актуальність даної теми зумовлює відсутність чіткого погляду на ряд важливих питань ономастики. Цими питаннями займалися багато науковців, серед них О. Суперанська, А. Уфимцева, В. Шмідт, С. Хантіміров, Є. Розен, Д. Розенталь, М. Теленкова та інші.

Тематика запропонованого дослідження цілком актуальна. Це зумовлено насамперед загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на вивчення та аналіз фразеологічних одиниць, які мають відношення до історичного минулого, культури, етносу, народної ментальності та духовно-практичної діяльності людини.

Метою статті є аналіз власних назв як складників німецького ономастичного лексикону.

Виклад основного матеріалу. Фразеологія займає особливе місце в системі кожної сучасної мови. За допомогою фразеологізмів, до яких належать і власні назви, відкриваються великі можливості передавати засобами мови всю багатогранність процесів, які мають місце в житті.

У мові з точки зору семіологічної функції можна виділити різні класи знаків: загальні назви або апелятиви (дієслова, іменники, прикметники, прислівники), власні назви або оніми (назви осіб, предметів, місць тощо), дейктичні слова – клас слів, які виконують вказівну та заміщувальну функції (займенники, вказівні прислівники, деякі прислівники місця, часу та ін.), слова-зв'язки (прийменники, сполучники). Перші два класи є лексично значущими. Два інших класи слів виражають лише граматичне значення і є неповнозначними: дейктичні слова беруть участь у номінативній і синтагматичній діяльності, а слова-зв'язки представлені лише в синтагматичній діяльності [1, с. 73].

Апелятивна лексика утворює в кожній мові найбільший клас словесних знаків. Основна особливість цієї категорії слів полягає в тому, що для них, на відміну від трьох інших класів слів, характерна наявність двох чисто лінгвістичних

функцій мовного знака – сигніфікативної, за допомогою якої інтегруються поняття, та номінативної, за допомогою якої диференціюються назви класів предметів. Водночас апелятив як в одній, так і в іншій своїй функції має здатність узагальнено репрезентувати якості предметів та явищ матеріального світу [2, с. 12].

Основна кількість власних назв належить до спеціальної лексики, яка складає великий лексичний масив, що вміщує, окрім власних назв, термінологію та номенклатуру різних галузей знань, виробництва, торгівлі, тощо [3, с. 6].

Сутність власних назв традиційно намагаються встановити, порівнюючи їх із загальними назвами. Між власними і загальними назвами є спільні і відмінні ознаки. Спільним у них є те, що вони номінативи – слова, які називають різні предмети навколишньої дійсності [4, с. 255].

В. Шмідт зауважує, що власні назви (*Nomina propria*) посідають у словниковому складі мови особливе місце, відрізняються від загальних назв чи апелятивів (*Nomina appellativa*), які означають всі явища об'єкти і предмети певного класу, тим, що відносяться завжди до певного індивідуума чи предмета (об'єкта) та виокремлюють їх з цього класу. Тоді як в основі інших слів вокабуляра лежать загальні поняття (*Allgemeinbegriffe*), власні назви містять лише так звані «індивідуальні» поняття [5, с. 249].

Комплекс відмінностей власних імен від загальних розглядає О. Суперанська [3; 7 с. 15]. Власні назви виконують ряд функцій, аналогічних функціям загальних назв. З огляду на специфічну інформацію, яку несуть власні назви, їм властиві також особливі ономастичні функції. Основна похідна функція онімів у мові, на думку Є. Розен, – називати конкретний об'єкт, бути його і лише його іменем. У цьому головна відмінність цього розряду лексики від апелятивів, які позначають не одиничний об'єкт, а всі об'єкти даного роду. На відміну від апелятивів, оніми лише називають об'єкт, виділяючи його цим способом з-поміж усіх об'єктів даного роду [6, с. 27–28], не вдаючись при цьому до їхніх якісних характеристик.

О. Суперанська виділяє такі функції власних назв у мовленні: комунікативну (повідомлення, репрезентація); апелятивну (спонукання, вплив); експресивну (характерна для дуже відомих імен, які знаходяться на етапі переходу в загальні); дейктичну (перенесення імені відбувається на об'єкт) [7, с. 272–273]; трансцендентну (надприродні, магічні властивості імені) [3, с. 16].

Протягом багатьох років основним та принциповим залишається питання про наявність/відсутність у власних назвах лексичного значення. Відомо, що всім словам, незалежно від функцій, які вони виконують, завжди притаманне певне значення – лексичне. Слів без жодного значення в мові не існує, але в різних структурно-функціональних типах властиве

їм значення виявляється не однаково, тобто має відмінний зміст. Лексичне значення – це відображення предмета реальної дійсності, яке стає фактом мови внаслідок утворення постійного зв'язку змісту з формою, у якій воно реалізується, входить до структури мовної одиниці як ознака, спільна для всіх мовних ситуацій. Значення входить у структуру слова як його зміст (внутрішня сторона), стосовно якого звучання виступає як матеріальна оболонка (зовнішня сторона) [8, с. 133]. Хоча семантика власної назви давно привертала увагу вчених, проте й досі ні в мовознавстві, ні у філософії немає єдиної точки зору щодо семантичної та функціональної природи власної назви. У лінгвістичній науці існують різні, нерідко протилежні погляди.

О. Суперанська зазначає, що «теорія, згідно з якою власні назви не мають власного значення, справедлива лише в тому випадку, якщо значенням називати зв'язок із поняттям, а не лексичну значущість слова» [7, с. 89], а власні назви, як відомо, мають послаблений зв'язок із поняттями апелативів, від яких вони походять [7, с. 124].

Інша група вчених вказує на «більше значення» власних назв, порівняно із загальними назвами. Прихильниками такої точки зору є О. Есперсен, Є. Курилович, М. Бреаль, Г. Світ, Е. Брандт та інші. Датський лінгвіст О. Есперсен вважає, наприклад, що власні назви конотують більшу кількість ознак, ніж загальні. Якби власні назви були позбавлені значення, доводив О. Есперсен, було б не можливо зрозуміти і витлумачити перехід власної назви у загальну.

Досить правомірною видається думка тих вчених, які вважають, що власні назви мають значення і в мові, і в мовленні (Л. Щерба, М. Ніконов, М. Комлев). Мовне значення онімів складається з родової апелативної назви «чоловік», «жінка» (для антропонімів); «країна», «місто», «річка» та ін. (для топонімів). У контексті та мовленнєвій ситуації утворюється мовленнєве значення власних назв.

Останнім часом досить поширеною стала лінгвокраїнознавча теорія слова, представники якої переконливо доводять необхідність включення екстралінгвістичної інформації у значення мовного знака (Є. Верещагін, В. Костомаров), оскільки вважають, що не існує «чистої семантики», яку можна було б вивчати суто лінгвістичними методами без опори на фонові знання та відповідно до фрагменту дійсності. Згідно з цією теорією, структура значення власних назв розглядається як сукупність лексичного поняття, тобто класифікуючої та номінативної частин та лексичного фону, тобто інформації, які так чи інакше характеризують згаданий предмет чи явище. Супроводжуючи людину протягом усього життя та відображаючи всі сторони діяльності, пов'язані з людиною, власна назва необхідна для комунікації. Відображення дійсності закріплюється в її фонових знаннях, які утворюють лексичний фон. Лексичний фон відображає культурні, національні, соціальні, історичні знання людини про саму себе, про навколишній світ, які в структурі значення власної назви знаходять своє вираження в семантичних долях, тобто вони несуть суттєву національно-історичну та етнокультурну інформацію.

Отже, лексичне значення власної назви утворюють ті образи, поняття, асоціації, які виникають у комуніканта в процесі комунікації, тобто їхнього функціонування в мові і мовленні. Значення імені – фактор його відомості, фактор суспільно-історичний. Окрім власне лексичного компонента, до значення власної назви входять екстралінгвальні чинники, а саме: естетичний, морально- і соціально-оцінний [8, с. 266].

Твердження, що власні назви не пов'язані з поняттями є досить суперечливими. Власні назви – це особливі білатеральні утворення, які складаються з двох компонентів – знак та значення, адже таке поширене ім'я, як *Hans* вказує на певний етнос, національність, стать позначуваної ним особи, а також на вік, соціальну маркованість, на живу внутрішню форму на репрезентативний смисл тощо. Під час промовляння власних назв у свідомості людини виникає певне поняття, при їх сприйнятті ми завжди отримуємо певну інформацію. Поняття, закріплені у власних назвах, є відображенням предметів, властивостей і зв'язків реальної дійсності, а тому співвіднесеність власної назви з предметом, властивістю, процесом, розвитком значення слова закономірна.

Сукупність усіх власних назв становить ономастичний простір. Одні власні назви відомі всім мовцям (*Київ, Дніпро, Шевченко, Чумацький шлях*), інші – лише частині мовців. Загальні назви є безперечно центральним шаром лексики, а власні назви є її потужною периферією з дуже різною сферою поширення. Загалом же у мові на одну загальну назву припадає до кількох сотень власних назв. У кожній мові власні назви мають свої специфічні ознаки. Специфіку українських власних назв відображає і сам їхній набір, і характерні фонетичні трансформації власних імен, і розмаїття пестливих іменних форм (що не характерне, наприклад, для німецької мови), і комплекти словотворчих засобів з їх продуктивністю тощо.

Серед *антропонімів*, наприклад, виокремлюють *псевдоніми* – ім'я, яке використовує людина замість справжнього в тій чи іншій публічній діяльності. У західній культурі псевдонімами найчастіше послуговуються діячі мистецтв. У східних культурах (особливо китайській і японській) ухвалення нового імені при зміні соціального статусу в деякі епохи було практично обов'язковим для будь-якої сфери діяльності – аналогом такого роду обов'язкових псевдонімів у західній культурі можна вважати обов'язкову зміну імені у священників і ченців, особливо у православній церкві, проте називати церковні імена священнослужителів псевдонімами не прийнято.

Власне псевдонім не має на меті відмову свого носія від ідентичності й тому у багатьох випадках витісняє справжнє ім'я: нікому, окрім фахівців, не потрібно знати, що Сандро Боттічеллі насправді звали Алессандро Філіппі, а Мерлін Монро – Норма Бейкер. Серед основних причин використання псевдонімів такого типу:

- 1) прагнення змінити дуже довге ім'я коротшим, таким, що запам'ятовується;
- 2) прагнення взяти ім'я, що «говорить», відповідає обраному роду діяльності, особистій, творчій або суспільній позиції, естетичним перевагам епохи: так, середньовічний медик Парацельс вибрав псевдонім, що посилав до імені знаменитого римського лікаря Цельса, а українська поетеса Лариса Петрівна Косач публікувалась під псевдонімом Леся Українка;
- 3) прагнення взяти ім'я, що не виділяє людини за національною ознакою, не фіксує загальної уваги на її походженні (так, поляки Вільгельм Аполлінарій Костровіцький і Юзеф Теодор Конрад Корженевський стали французьким поетом Гійомом Аполінером і американським прозаїком Джозефом Конрадом);
- 4) прагнення «розійтися» в іменах з іншою особою, що діє в цій сфері і має таке саме або схоже ім'я: так, серед причин, що спонукали письменника Іллю Маршака стати Михайлом Ільїним, не останню роль відіграло небажання

опинитися у тіні свого старшого брата Самуїла Маршака, а літературознавець і перекладач Елеонора Гальперіна зазначила пізніше в опублікованому листуванні, що використовувала пізніше псевдонім Нора Галь для того, щоб її не плутали з тією, яка почала публікуватися дещо раніше – літературознавцем Євгенією Гальперіною.

Особливим випадком є *колективні псевдоніми*, покликани позначати єдиним ім'ям загальну діяльність групи осіб: Кукринікси, Ніколя Бурбаки.

Крім псевдонімів як таких, існує (головно, у літературі і мистецтві) ряд суміжних явищ, при розширеному розумінні яких також можна віднести до псевдонімів, зокрема:

Криптонім: підпис під твором замість імені автора, що не допускає можливості отождити його з тією чи іншою конкретною особою; іншими словами – ім'я, розраховане на те, щоб приховати справжнього автора твору.

Криптонімом користуються зазвичай при обнародуванні ризикованих у тому чи іншому відношенні творів («Роман з кокаїном» М. Агєєва, «Історія Про» Поліни Реаж) і/або в тих випадках, коли ці твори в тому чи іншому відношенні відрізняються від тієї творчої діяльності, з якою вже тісно пов'язують справжню діяльність автора (криптонім Б. Акунін, взятий відомим філологом-японістом і перекладачем Григорієм Чхартішвілі при публікації своїх детективних романів). У разі успіху криптоніми часто розкриваються і перетворюються на звичайні псевдоніми або гетероніми.

Гетеронім – ім'я, яке використовується автором для частини своїх творів, виділених за якою-небудь ознакою, на відміну від інших творів, що підписуються власним ім'ям або іншим гетеронімом. Так, Зінаїда Гіппіус виступала з віршами під власним ім'ям, тоді як критичні статті публікувала під тим, що «говорить» гетеронімом Антон Крайній. Віртуозно користувався гетеронімами португальський поет Фернандо Пессоа, який використав декілька десятків підписів для своїх творів різного жанру: багато хто з використаних ним авторів був забезпечений власною біографією, і, таким чином, перейшли в категорію літературних масок. Гетеронімія часто зустрічається в масовій літературі, коли твори одного й того самого автора, які належать до різних жанрів або циклів, підписуються різними іменами для зручності читача.

Літературна маска – вигаданий автор, якому приписують той чи інший твір.

Аллонім – ім'я іншої реально існуючої особи, або особи, яка існувала раніше, яке використовується автором замість власного імені при позначенні авторства твору. Аллоніми часто використовувалися авторами пізньої Античності та Середньовіччя для того, щоб ім'ям більш раннього й авторитетнішого автора додати більшого авторитету своєму твору. Наразі аллонім зустрічається досить рідко, хоча в масовому книговидаванні відомі приклади підроблених книг комерційно успішних авторів (наприклад, Карлоса Кастанеди), написаних невідомими особами.

Суміжне з явищем псевдонімії – обов'язкове або напівобов'язкове використання в деяких соціокультурних групах (кримінальний світ, молодіжні субкультури) власних імен або прізвиськ, які не співпадають з офіційними. До цієї групи належать *нікнейми*, які використовують замість імен при спілкуванні в Інтернеті.

Висновки. Ми розглянули загальну характеристику власних назв з точки зору деяких лінгвістів, зацентували нашу ува-

гу на особливостях вживання антропонімів як однієї з категорій власних назв та більш детально зупинились на явищі псевдонімії. Розпочата тема має досить цікавий спектр для продовження дослідження.

Література:

1. Уфимцева А. Слово в лексико-семантической системе языка. М.: Наука, 1968. 272 с.
2. Хантимиров С. Ойконимы как компонент топонимики и лексико-семантической системы немецкого языка: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Уфа, 1998. 144 с.
3. Суперанская А. Эволюция имени собственного в Европе. Вопросы филологии. 2002. №3. С. 5–16.
4. Курилович Е. Положение имени собственного в языке. Очерки по лингвистике: сб. ст. / пер. с польского, французского, английского, немецкого. М.: Изд-во иностр. лит., 1962. С. 252–265.
5. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. Berlin: Volk und Wissen VEB, 1968. 365 s.
6. Розен Е. Немецкая лексика: история и современность. М.: Высшая школа, 1991. 96 с.
7. Суперанская А. Общая теория имени собственного. М.: Наука, 1973. 366 с.
8. Розенталь Д., Теленкова М. Словарь-справочник лингвистических терминов. М.: Просвещение, 1976. 543 с.

Чепурная З. В. Имя собственное как составляющая немецкого ономастического лексикона

Аннотация. В статье рассматривается основной объект лексико-семантической системы языка – слово как совокупность лексико-семантических вариантов в их смысловых связях и отношениях между собой. Слово выступает в языке как лексико-семантическая единица. Анализ семантического аспекта языкового знака не как изолированной единицы, а как тесно связанной с другими единицами лексико-семантической системы, позволяет более полно выявить характер взаимоотношений семантических компонентов значений каждой единицы, а также определить ее место в лексико-семантической системе языка. В статье представлена общая характеристика имен собственных с точки зрения некоторых лингвистов, акцентируется внимание на особенностях употребления антропонимов как одной из категорий имен собственных и более подробно рассмотрено явление псевдонимии.

Ключевые слова: имя собственное, семиологическая функция, оним, апеллатив, дейктичные слова, коннотация.

Чепурная З. The proper name as a component of the German onomastic lexicon

Summary. The main object of the lexical-semantic system of language is considered in the article – the word as a set of lexical-semantic variants in their semantic connections and relations between themselves. The word appears in the language as a lexical-semantic unit. Analysis of the semantic aspect of the linguistic sign not as an isolated unit, but as closely related to other units of the lexical-semantic system, makes it possible to more fully reveal the nature of the relationship of the semantic components of the values of each unit, and also to determine its place in the lexico-semantic system of language. The article presents a general characterization of names from the point of view of some linguists, focuses on the features of the use of anthroponyms as one of the categories of proper names, and the phenomenon of pseudonym is considered in more detail.

Key words: proper name, semiological function, onim, appellative, deictitious words, connotation.